NOTÍCIA DE LA RECEPCIÓ DEL TEATRE DE G. B. SHAW A CATALUNYA (1908-1938)

ANNA SOLER HORTA
UNIVERSITAT POMPEU FABRA

El desembre de 1908, el teatre de George Bernard Shaw (1856-1950) és representat a Catalunya i en català per primera vegada. Aquesta data marca l'inici de la presència del dramaturg irlandès als escenaris catalans, on fins al final de la guerra civil s'estrenaran puntualment algunes de les seves obres, en el marc de projectes artístics diferents i en contextos sociopolítics i culturals diversos. De fons, i en contrast amb l'ànsia de renovació en l'àmbit teatral europeu, la crisi secular que arrossega el teatre català, que pateix de la manca d'una tradició establerta, d'un nombre significatiu d'autors renovadors i d'intèrprets de prestigi, i que topa amb la indiferència de determinats sectors socials. Per intentar redreçar aquest panorama més aviat desolador, es busquen nous models dramàtics perquè revitalitzin un teatre en crisi i serveixin d'estímul per a la creació d'una nova dramatúrgia. L'atenció es fixa, d'una banda, en els autors que tenen una significació especial en el teatre clàssic universal (Shakespeare, Molière...) i, de l'altra, en dramaturgs reconeguts internacionalment (Hauptmann, Ibsen, Maeterlinck o Wagner, per exemple, en els anys anteriors a la primera guerra mundial, i posteriorment, els expressionistes alemanys, els referents del teatre nord-americà, Luigi Pirandello, Jean Cocteau...), de procedència molt diversa i que deixaran una empremta desigual en l'escena catalana del primer terç de segle (Gallén 1986: 379-394, 1987: 413-429, 1998: 149-164).

En el transcurs de la temporada 1908-1909, la Nova Empresa de Teatre Català d'Adrià Gual, instal·lada al Teatre Novetats, introdueix G. B. Shaw a Catalunya, incorporant al seu repertori l'obra *Càndida* (*Candida*), escrita entre 1894 i 1895 i publicada el 1898 en el recull *Plays, Pleasant and Unpleasant*.[1] La

[1] La peça s'havia estrenat a París el 1907 i havia servit per presentar el teatre de Shaw al

traducció catalana —que no va arribar a publicar-se— és deguda al belga Julio Broutá, traductor de Shaw a l'espanyol,[2] i a Martí Alegre, autor d'una traducció de *La retreta*, de Franz Adam Beyerlein, i de *Rosa Bernd*, de Gerhart Hauptmann, aquesta darrera en col·laboració amb Marc Jesús Bertran. L'estrena de *Càndida* al Teatre Novetats s'adeia amb la voluntat de la Nova Empresa d'oferir models per assolir "la completa possessió d'un teatre català [...] de cara al món, que arribi pertot i pertot s'admiri" i de familiaritzar els espectadors amb el teatre clàssic universal i el teatre estranger contemporani de qualitat, amb vista que "el públic [...] arribi a un punt de percepció exquisida que el faci admirador de tot allò bo; jutge preclar d'allò dubtós, guiat de sana intenció, voluntariós col·laborador d'aquesta obra de tots, destructora de concessions que en nom de l'art intoxiquen el bon sentit".[3] És per això que, a part de *Càndida* i alternant-les amb un cert nombre d'obres catalanes (d'Adrià Gual mateix, d'Apel·les Mestres i de Joan Puig i Ferreter, entre altres), durant la temporada 1908-1909 van estrenar-se al Teatre Novetats diverses traduccions: *El somni d'una nit d'estiu*, traduïda per Josep Carner; *La vida pública*, d'Émile Fabre; *Les follies de l'amor*, de Jean-François Regnard, en una versió de Lluís Puiggarí; *Les dides*, d'Eugène Brieux, traduïda per D. Corominas Prats i M. Ainaud; *Rosa Bernd*, de Gerhart Hauptmann, en la versió abans esmentada de Martí Alegre i Marc Jesús Bertran, i *Divorci d'ànimes*, de J. M. Barrie, traduïda per Franquesa i Bach.

En general, el públic i la crítica van respondre amb fredor o amb sorpresa a l'aposta de Gual per un teatre estranger contemporani que s'apartava dels paràmetres de l'escena comercial. Quant a la recepció de *Càndida*, la revista *De Tots Colors*, tot i reconèixer que no era usual veure obres així, "en

---

públic parisenc, segons explica Mina Moore al seu llibre *Bernard Shaw et la France*, publicat el 1933 (citat a Rodríguez-Seda de Laguna 1981: 18).

[2] Segons explica Asela Rodríguez-Seda de Laguna (1981: 42-43), Broutá va adquirir, entre alguns seguidors de Bernard Shaw, el sobrenom d'El Bruto: "Hasta su muerte en 1932, Broutá fue designado por Shaw mismo como su traductor oficial. Broutá, un belga socialista que sabía varios idiomas, incluyendo vasco y babilonio, según Ricardo Baeza escribía el español como un belga. Ni el inglés ni el español eran sus lenguas nativas, y este último, según los críticos, era atroz, lo que convertía los diálogos shavianos en parlamentos imposibles de seguir lógicamente. Hombres como Salvador de Madariaga y Baeza, conscientes de lo perjudicial de esta des- ventaja lingüística, le escribieron y le hablaron sobre el particular, pero Shaw no dio mucha importancia a las críticas. Entre algunos seguidores de Shaw, Broutá adquirió el apodo de 'el bruto'."

[3] Fragment del davanter publicat als programes de la Nova Empresa de Teatre Català (reproduït a Gual 1957: 219).

què les paraules no siguin buides i les situacions vessin transcendència", afirma que la representació va tenir una rebuda indecisa i va desorientar els espectadors barcelonins,[4] i el mateix devia passar a França, tenint en compte el que deia Eugeni d'Ors a les pàgines del "Glosari" (reproduït a Ors 2001: 129-130): "[...] La seva traducció francesa [la de *Candida*] acaba ara mateix d'estrenar-se, i la major part dels crítics de París s'han avingut a dir que no entenien gota l'obra." Aquesta reacció s'explica, probablement, per la manera com Shaw tracta el tema central de *Candida* i per l'ambivalència amb què aborda els personatges: el dramaturg reelabora la idea recurrent del triangle amorós i dota la protagonista, que es deixa guiar pel sentit comú i no per la passió o per les emocions, d'un caràcter fort i d'una superioritat moral que li permeten imposar-se als dos personatges masculins, en comptes de ser ells qui la dominin. Això, unit amb la concepció shaviana del teatre, un "teatre d'idees" estructurat entorn del conflicte, devia agafar de sorpresa un públic més habituat a les comèdies de costums i a una minsa tradició realista i naturalista, i ajuda a entendre per què la crítica apareguda a *De Tots Colors* es refereix a *Càndida* com una "obra d'intel·lectual més que d'autor dramàtic" i per què qualifica l'art de Bernard Shaw de "subtilíssim, potser excessivament analític i cerebral".[5] En aquest mateix sentit s'expressava Josep M. López-Picó en el seu

---

[4] Cal tenir present que, a l'inici de la seva carrera com a dramaturg, Bernard Shaw va tenir problemes per estrenar a Anglaterra mateix, i que sovint les seves obres no eren ben acollides per la crítica anglesa.

[5] Altres mitjans de comunicació van ser menys indulgents amb l'obra de Shaw. La crítica apareguda al *Diario de Barcelona* (5-XII-1908) deia: "En *Cándida* hay, sin duda, un drama: el autor supo verlo, pero no lo sintió, no llegó a *vivirlo*, como dicen ahora. Esta es la causa principal de que la obra no entre en el público. Falta espontaneidad, porque el asunto no está tratado sinceramente, pues no hemos llegado todavía al caso de confundir sinceridad con ciertas procacidades que no tienen ni pueden tener existencia real. [...] El autor no asciende a la realidad, sino que desciende de su pensamiento e injerta sus elucubraciones en figuras que no son humanas. No nos presenta lo que ha visto: nos hace ver lo que imagina, y sus imágenes no responden a la realidad. Por esto la obra es falsa, independientemente del asunto que le sirve de base." Juan de la Cruz Ferrer, crític d'*El Noticiero Universal* reblava el clau: "Los personajes y el ambiente en que se mueven no nos son familiares; sus actos, sus ideas y hasta sus palabras son para nosotros completamente exóticas e incomprensibles. Hay momentos en que el autor ha querido sin duda hacer sentir hondo a los espectadores o inducirles a meditar sobre originales teorías... , pero no ha logrado más que excitar su hilaridad. [...] La traducción, din duda, contribuyó a producir este efecto, porque parece hecha por los más irreconciliables enemigos del autor. Tal vez interpretadas en cómico las escenas de *Cándida* constituirían un *éxito de broma*, como los que suelen anunciarse en

llibre *Escriptors estrangers contemporanis* (López-Picó 1918: 27):

> Recordem *Càndida* representat en català. Recordem els llargs diàlegs que foren la desesperació dels cercadors de ràpides mutacions emotives, precisament per la intensitat d'emoció amb què el dramaturg vol ésser l'escultor de les seves figures i no el botxí dels seus titelles.

Caldrà esperar fins als anys vint per tornar a tenir notícia de la presència del teatre de Shaw a Catalunya. En una nota breu publicada al diari *El Diluvio* el setembre de 1922, es presenta la programació de les vetllades de teatre estranger contemporani previstes per a l'hivern al Teatre Romea, organitzades per dames de l'alta societat i impulsades per crítics i escriptors com Carles Soldevila, Josep M. Millàs-Raurell, Carles Riba i Joan Crexells. Al costat de noms com Dostoievski, François de Curel, Jerome K. Jerome o Frank Wedekind, hi figura el de Bernard Shaw, de qui s'anuncia l'estrena d'*Androcles i el lleó* (*Androcles and the Lion*). Aquesta obra, però, que responia al propòsit de donar a conèixer autors i muntatges del moment, no va presentar-se mai al públic "selecte" i "distingit" a qui anaven adreçades aquelles vetllades al Romea, com tampoc no va dur-se a escena la peça de Wedekind. En canvi, sí que va arribar a Barcelona un muntatge en castellà: *Santa Juana* (*Saint Joan*), estrenada al Teatre Goya el 23 d'octubre de 1925 (tot just un any i mig després que es presentés a Londres, i al cap de dos anys de l'estrena mundial a Nova York), amb Margarida Xirgu en el paper de l'heroïna shaviana que es revolta contra l'autoritat, les convencions i l'ortodòxia, i que s'ha d'enfrontar al poder religiós, polític i social de l'època que li va tocar viure.

La presència a Barcelona de *Santa Juana* —en què Bernard Shaw recull els moments estel·lars de dos anys en la vida de Joana d'Arc— va suscitar un interès extraordinari en la premsa catalana. Carles Soldevila, per exemple, va dedicar-li una sèrie d'articles tan abans com després de l'estrena, i també van parlar-ne crítics com Agustí Esclasans o Josep Carner Ribalta. Aquesta repercussió, que contrasta amb la pobra acollida que havia tingut fins aleshores el teatre shavià a Catalunya, s'ha d'analitzar tenint en compte diversos factors: primer, uns mesos abans de la presentació de *Santa Juana* al Teatre Goya, i

---

Romea. Pero los artistas de Novedades interpretan la obra en serio, algunos casi en fúnebre, y en su buena voluntad y la fe con que declaman ofrecen rudo contraste con las extravagancias que Bernard Shaw pone en boca de sus personajes. [...] Gual dirigió la obra con el cariño que pone en todas sus empresas, y aunque el éxito de *Cándida* no haya correspondido a sus deseos, hay que agradecerle el habernos dado a conocer a Bernard Shaw y un nuevo aspecto del moderno teatro inglés."

quan la canonització de Joana d'Arc era encara un esdeveniment recent (1920), la companyia de Ludmilla i Georges Pitoëff n'havia estrenat una versió en francès (deguda a Augustin i Henriette Hamon, introductors de Shaw a França) al Théâtre des Arts, a París;[6] segon, *Saint Joan*, culminació de la carrera teatral de Shaw en opinió de la crítica, havia estat un èxit mundial, i tercer, els cercles intel·lectuals catòlics catalans, que solien referir-se a Bernard Shaw com a contrapart o "adversari lleial" de Gilbert Keith Chesterton en l'àmbit periodístic, abonen el terreny per a la recepció de l'obra, en què alguns crítics van percebre una clara influència chestertoniana (Coll-Vinent 1996: 63). Cal dir, finalment, que el dramaturg irlandès va ser guardonat amb el Premi Nobel de Literatura l'any 1925 mateix.

L'estrena de *Santa Juana* dóna peu al dramaturg i crític teatral Josep M. de Sagarra a parlar de la situació de l'escena catalana. En un article aparegut a *La Publicitat* l'octubre de 1925 i titulat "A propòsit de *Santa Joana*: L'hora de Bernard Shaw" (reproduït a Sagarra 1987: 439-442), l'escriptor es pregunta per què el teatre shavià, "familiar a tots els escenaris intel·ligents del món", continua essent una *rara avis* a Catalunya, i fa una crida als directors de companyies i als empresaris perquè l'incorporin als repertoris. Per Sagarra, el fet que Bernard Shaw fos aquí gairebé un desconegut, no podia atribuir-se ni a les característiques pròpies del seu teatre, ni a la manca de preparació dels espectadors:

> Algú pot dir-me que el teatre de Bernard Shaw és poc teatral, o que el públic no l'entendria, o que el públic no està preparat. Tot això són vuits i nous i cartes que no lliguen. Si alguna part del públic de moment arrufés el nas, millor; ja s'hi aniria acostumant; estic segur que tot el públic d'una mitjana intel·ligència i d'una mitjana cultura gaudiria enormement amb el teatre de Shaw.

---

[6] El 1927 els Pitoëff van dur aquesta versió de *Saint Joan* al Teatre Novetats. La crítica que en va fer Sagarra a *La Publicitat* deia: "Tractant-se de la importància i de l'anomenada que tenen els Pitoëff, i amb tots els respectes que ens mereix la companyia, i amb tota l'admiració que sentim pel seu esforç artístic, ens veiem obligats, però, a ésser sincers i confessar que la impressió que ens han fet les dues primeres representacions ha estat la d'una companyia mediocre en la qual ressalta amb una imponderable lluminositat la figura de Ludmilla Pitoëff, per a la qual ens semblen pàl·lids els millors elogis." Josep Farran i Mayoral, en canvi, des de *La Veu de Catalunya*, afirmava: "Poques vegades havíem vist a Barcelona un conjunt de companyia tan perfecte."

La causa d'aquest desconeixement, afirma, "és més vergonyosa, més trista de confessar; jo crec simplement que és per mandra i per ignorància". I acaba l'article proposant, fins i tot, la creació d'una societat d'amics de Bernard Shaw, perquè, si l'hora del vell irlandès no ha arribat encara a Catalunya, diu, "hem de procurar que arribi de seguida".

Ara bé, malgrat l'entusiasme de Sagarra i l'interès que l'obra va generar entre la intel·lectualitat de l'època, i a pesar de les circumstàncies favorables, la *Santa Juana* de la Xirgu no va superar, segons sembla, les vint-i-cinc representacions. De fet, les expectatives que diversos crítics i escriptors tenien respecte al teatre de Bernard Shaw van topar amb la indiferència d'un públic poc avesat, potser, a aquell teatre "poc teatral" a què es referia Sagarra i entre el qual el dramaturg irlandès tenia encara fama d'"atrevit". L'intent d'incorporar Shaw a les cartelleres de Barcelona, promogut sobretot per un sector de la intel·lectualitat i vehiculat a través de diaris i revistes, avançava, doncs, en una direcció, i les preferències dels espectadors, en una altra de ben diferent. Alguns crítics van respondre iradament a la incomprensió del públic; és el cas de Carles Soldevila, que el 1928, amb motiu de la representació de *Cándida* en castellà (protagonitzada per Irene López Heredia just vint anys després de l'estrena catalana), escriu a *La Publicitat*, amb els ànims visiblement encesos:

> Vull confessar que, tot i el meu liberalisme, de primer antuvi vaig sentir una irritació immensa. M'hauria costat poc de pronunciar contra aquella multitud de persones completament tancades a la comprensió d'una obra com *Càndida*, una paraula, una sola paraula, compendi insultant del meu judici: *ases*. [...] Jo m'havia divertit i ells no s'havien divertit. A mi m'havia agradat l'obra de Shaw, els seus estirabots, la seva sàtira, la seva veritat i la seva poesia. A ells, els estirabots els havien desconcertat; la sàtira, quan en veien la direcció, els irritava, i quan no en veien la direcció, els ensopia. [...] Costaria poc d'esbrinar si la insuficiència de comprensió d'una obra com *Càndida* prové de falles de la cultura o de falles de la intel·ligència, de defectes de raça o de defectes de civilització.

Ja a la dècada dels trenta Bernard Shaw visita de nou els escenaris barcelonins, aquest cop en català, gràcies a Carles Capdevila, traductor del dramaturg irlandès a Catalunya durant els anys vint i trenta.[7] Capdevila,

[7] Carles Capdevila i Recasens (Barcelona, 1879-1937) va ser un personatge poli- facètic vinculat a la literatura, al periodisme i al teatre. Va escriure les biografies d'*Àngel Guimerà* (1938), de *Joaquim Mir* (1931) i de *Santiago Rusiñol* (1925), i és autor també d'algunes obres teatrals breus, com *El quart de la sort* (1922) i *La veritat sense contemplacions* (1922). Com a periodista, va col·laborar amb diverses publicacions

conscient de la necessitat de renovar l'escena catalana, va iniciar una fecunda carrera com a traductor teatral (paral·lelament a la de traductor de narrativa) que va donar una vintena de títols i que abasta tota mena d'autors i de gèneres: comèdia, drama, vodevil, bulevard... Cal esmentar les seves versions de *La festa dels reis o com vulgueu*, de Shakespeare (1907); d'*El barber de Sevilla*, de Beaumarchais (1908); d'*Edip rei*, de Sòfocles (1909), i d'obres de Marivaux, Gerhart Hauptmann, Tristan Bernard i Loránd Orbok, entre altres. Quant a les traduccions del teatre de Shaw, Carles Capdevila va emprendre la tasca mogut per un interès personal, si es fa cas del que escrivia Domènec Guansé a *Meridià* un any després de la mort del traductor: "I quan, potser una mica desenganyat dels seus esforços, ja no traduïa sinó per a ell mateix, trià el més fort i el més agut dels autors dramàtics actuals: Bernard Shaw, i ens oferí traduccions com *Santa Joana*, *El deixeble del diable*, *L'home i les armes*."

Aquesta empresa d'incorporar el corpus dramàtic de Shaw a Catalunya devia arrencar amb força, tal com es desprèn de l'article de Sagarra escrit el 1925 (reproduït a Sagarra 1987: 440):

> Estan a punt de sortir unes traduccions catalanes de Bernard Shaw, i el traductor, el meu estimat amic Carles Capdevila —un apassionat de Shaw—, ofereix totes les garanties d'honradesa i bon gust literari. Les traduccions, sense cap dubte, seran dignes del gran dramaturg. En Capdevila crec que té ja enllestides set o vuit obres de Bernard Shaw, entre elles *Santa Joana*, que serà de les primeres a sortir.

Contràriament, però, al que anunciava el crític, i malgrat l'afany personal del traductor, el projecte de Capdevila no va tenir continuïtat, i només hi ha constància de sis peces traduïdes, de les quals solament tres van arribar a publicar-se:[8]

> — 1925. *El deixeble del diable* [*The Devil's Disciple*], traducció de Carles Capdevila i C. Fernández Burgas, Barcelona, Tip. Occitania, col·l. "Teatre de Bernard Shaw", núm. 1.

---

periòdiques i va dirigir *La Publicitat* (1929-1937). En l'àmbit teatral, va formar part de la companyia estable del Teatre Romea i va participar en el Teatre Íntim d'Adrià Gual com a actor i traductor. A més de la seva tasca de periodista i per encàrrec de l'empresari Josep Canals, va esdevenir director d'escena del Teatre Novetats, i el 1936 van nomenar-lo director del Teatre Català de la Comèdia (Curet 1967: 513-515).

[8] Sílvia Coll-Vinent, a la seva tesi doctoral (1996: 65), esmenta una altra possible traducció de Capdevila, *La professió de la senyora Warren* (*Mrs. Warren's Profession*), que no hem trobat a la biblioteca de l'Institut del Teatre.

— 1927. *Santa Joana: crònica dramàtica en sis escenes i un epíleg*, pròleg de l'autor, traducció de Carles Capdevila i C. Fernández Burgas, Barcelona, Llibreria Bonavia, col·l. "Teatre de Bernard Shaw", núm. 2.
— 1934. *L'home i les armes: una comèdia antiromàntica en tres actes original de Bernard Shaw* [*Arms and the Man*], traducció de Carles Capdevila, Barcelona, Llibreria Millà, col·l. "Catalunya Teatral", núm. 67.

Tots tres textos van editar-se en col·leccions especialitzades en teatre, i les dues primeres, en una col·lecció creada a propòsit per a les obres de Bernard Shaw, que al final va comptar només amb aquests dos volums. Les peces que resten inèdites són: *Com ell va enganyar el marit d'ella* (*How He Lied to Her Husband*) i *Andròcles i el lleó* (*Androcles and the Lion*), conservades en forma de manuscrit a l'Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona. Per últim, *Cèsar i Cleopatra* (*Cesar and Cleopatra*) va sortir a les pàgines de *La Nova Revista* entre l'octubre i el desembre de 1927, d'acord amb la voluntat de la publicació, dirigida per Josep M. Junoy, de difondre l'actualitat cultural europea, i en el marc d'una intensa campanya de difusió de G. K. Chesterton a Catalunya, amb qui Shaw solia formar parella com a polemista. L'article de presentació de *Cèsar i Cleopatra* se centra, justament, en els punts de contacte entre ambdós escriptors:

> George Bernard Shaw comparteix amb Gilbert Keith Chesterton la popularitat més gran entre el públic anglès. Sigui prou dir que l'un i l'altre veuen sovint llur nom imprès amb les soles inicials en qualsevol diari, i tot lector sap sense vacil·lar de qui es tracta.
> En aquestes planes, on (ja es veu prou) G. K. C. té molt de bo i s'emporta les preferències, ens plau de començar la publicació íntegra de *Cæsar and Cleopatra* del seu adversari lleial i irreductible G. B. S.

Malgrat que tot Bernard Shaw, doncs, estava traduït a l'espanyol, i una bona part també en català gràcies a Carles Capdevila, posar-lo en escena continuava essent un risc per a empresaris i directors, que preferien decantar-se, en paraules de Miquel Llor, per les "comèdies innòcues de consuetud". El motiu, segons Llor mateix, "aquella vaga incoherència que desarticula aparentment la trama, l'agudesa de la frase i la profunditat de les idees que l'autor exterioritza, simplement, com de passada". No faltaven veus, però, que advoquessin a favor d'incorporar el teatre de Shaw a les cartelleres catalanes. En un article aparegut a *La Veu de Catalunya* el maig de 1934, per exemple, i amb vista a la pròxima temporada del Romea, es reflexiona sobre quina hauria de ser l'aportació estrangera al teatre català. Enfront de la tendència a presentar

sempre peces "de moviment, de misteri, d'emoció", i ja que la producció estrangera permetia escollir, l'articulista proposa fer conèixer un altre tipus d'obres per mirar d'educar els espectadors "en el bon teatre", i es pregunta: "El públic que un dia va omplir el Romea presenciant *El procés de Mary Dugan* [de Bayard Veiller, traduïda per Alfons Nadal i Domènec Juncadella], ¿no l'ompliria presenciant, per exemple, obres de Shaw?"

La curiositat que despertava el dramaturg irlandès, però, no va materialitzar-se de moment en cap muntatge professional,[9] i les següents estrenes de Bernard Shaw es deuen al teatre amateur, que, lliure dels condicionaments a què estaven subjectes empresaris i directors, podia apostar per obres que no aconseguien fer-se lloc a les cartelleres. Així, el 12 de desembre de 1932 —en una sessió única— la secció teatral del Júnior F. C. presentava, al Coliseu Pompeia, *L'home i les armes*,[10] traduïda per Carles Capdevila. El Júnior F. C. era el club esportiu d'un cert sector de la burgesia barcelonina més selecta del segle XX, que entre altres activitats comptava amb una companyia d'aficionats dedicada sobretot al teatre líric (Galí 1984: 155-157). La companyia es va anar cohesionant i va endegar projectes cada cop més ambiciosos, amb la intenció de presentar obres que no s'haguessin vist mai a Barcelona o que fes molts anys que no s'hi representaven. Amb aquest mateix esperit, i a més de *L'home i les armes*, la secció de teatre va estrenar, fins al 1936: *Knock o el triomf de la medicina*, de Jules Romains, en traducció de Puig Pujades "refeta" per Maurici Serrahima; *L'inspector*, de Nikolai Gógol, traduïda per Carles Riba, i *Un sospir de llibertat*, de Nicolau Rubió i Tudurí, Premi Ignasi Iglésias de l'any 1935 (Coca, Gallén & Vàzquez 1982: 16-20, 65-67).

El febrer de 1934 *L'home i les armes* es torna a representar en règim d'aficionats. Aquesta vegada l'estrena és a càrrec de la secció teatral de l'Ateneu Politechnicum; la direcció recau en Enric Giménez. Amb motiu de la representació, el crític Domènec Guansé —a més d'elogiar la traducció de Capdevila, de la qual destaca "la ductilitat del seu català i la força incisiva que, quan és el cas, li sap infondre"— fa un examen del teatre de Bernard Shaw i dóna compte de la reacció dels espectadors. Diu Guansé: "Encara, doncs, que en conjunt l'acció és de les més cenyides de Bernard Shaw, no hi ha ben bé una anècdota única. És aquesta, sens dubte, una de les causes que l'obra de Bernard Shaw desorienti el públic, avesat a una anècdota retallada i precisa." Les

[9] Amb una excepció puntual: del 13 al 18 de febrer de 1930 la "compañía de comedia Carmen Díaz" va representar *La conversión del capitán Brassbound* (*Captain Brassbound's Conversion*) al Teatre Barcelona, traduïda per Julio Broutá.

[10] *Arms and the Man*, un dels primers èxits comercials de Bernard Shaw, s'havia estrenat el 21 d'abril de 1894 a l'Avenue Theatre de Londres.

paraules de Guansé evidencien que, gairebé trenta anys després que *Càndida* fos estrenada en català al Novetats (1908), es continuava parlant del teatre de Shaw en els mateixos termes ("difícil", "confús"...) i que la resposta del públic tampoc no havia variat substancialment. Tot i així, *L'home i les armes* va tenir una certa repercussió i es va seguir representant de manera puntual en els cercles amateurs (per exemple, al Casal del Metge de la via Laietana, el 28 d'abril de 1935).

L'any 1934 mateix s'estrena *Com ell va enganyar el marit d'ella*, peça còmica en un acte publicada el 1920 en què Shaw reprèn i reelabora el tema central de *Candida*. La representació és organitzada pel Lyceum Club de Barcelona, entitat cultural femenina fundada el juliol de 1931 que es dedicava a activitats diverses i en què van participar nombroses personalitats de la intel·lectualitat catalana dels anys trenta (Foguet 1998: 62-65, Hurtado 1999: 23-40, Real 1998). Entre 1934 i 1936, el Lyceum Club va oferir anualment una vetllada teatral, que —segons deia Ignasi Agustí a *La Veu de Catalunya*— s'adreçava a un públic "preparat i culte" (eminentment femení i pertanyent a l'alta societat barcelonina), que pogués copsar "els replecs de la ironia i de la facècia, i fer-se càrrec dels moments còmics o dramàtics, motivats per un estat de sensibilitat imprevist i especial". Sota el guiatge d'Artur Carbonell i de l'escriptora Maria Carratalà —directora literària del grup amateur i, per tant, responsable de la tria de les obres—, el 17 de gener va presentar-se al Teatre Studium del carrer de Bailèn el programa següent, que incloïa tres mostres del teatre mundial: *Un caprici*, d'Alfred de Musset, en la versió de Rossend Llates; *Antonieta o la tornada del marquès*, de Tristan Bernard, traduïda per Maria Carratalà, i *Com ell va enganyar el marit d'ella*, de Bernard Shaw, en la traducció de Carles Capdevila. Eugene O'Neill, Arthur Schnitzler, Luigi Pirandello o August Strindberg van ser alguns dels dramaturgs elegits per a les vetllades successives.

Així doncs, el principi que guiava la secció de teatre del Lyceum Club era el d'oferir un repertori "escollit" i "modern" a un públic culte, això és, introduir a Catalunya autors i obres (totes peces en un acte) sovint inèdits i representatius del teatre estranger contemporani, cuidant la presentació i amb una certa voluntat d'experimentar quant a la posada en escena. La iniciativa del Lyceum Club —en la línia de les sessions de teatre organitzades pel Júnior F. C.— distava molt de les programacions que oferien a l'època altres companyies d'aficionats, i constituïa alhora una alternativa a l'escena professional, que continuava resistint-se a qualsevol intent de renovació. Es pot dir que aquests grups amateurs, en la seva àrea d'influència limitada, van omplir el buit que patia el teatre català respecte a la recepció de models estrangers; en canvi, no

van acostar-se a la dramatúrgia autòctona, que topava amb la indiferència històrica de determinats sectors de la societat catalana.

Un últim apunt sobre la recepció de Shaw a Catalunya durant el 1934, un any relativament fructífer per al teatre de l'autor irlandès a Barcelona considerant la sequera dels anys precedents: pel febrer d'aquell any, la companyia anglesa d'Edward Stirling visita la ciutat i actua al Teatre Studium, la mateixa sala que solia acollir les representacions del Lyceum Club. Entre les obres que posa en escena, hi consta el text de Shaw *You Never Can Tell*, en què, citant la crítica que en va fer Prudenci Bertrana per a *La Veu de Catalunya*, "l'humorisme satíric de l'autor de *Santa Joana* s'esplait [*sic*] amb subtilesa [...] a propòsit d'unes desavinences familiars". El repertori de la companyia anglesa es completava amb *Eight Bells*, de Percy G. Mandley; *Ten Minute Alibi*, d'Anthony Armstrong; *Anthony and Anna*, de John Irvine ("una comèdia completament nova, de l'autor de la famosa comèdia *The First Mrs. Fraser*", anunciava la premsa catalana), i per últim, *The Green Bay Tree*, de Mordaunt Shairp ("estrenada la darrera temporada al teatre de San Martin, de Londres"); en conjunt, peces d'estricta actualitat.

Fins al final de la guerra civil, Bernard Shaw tornarà als escenaris catalans una sola vegada, l'any 1938.[11] En aquesta ocasió la peça escollida és *El deixeble del diable*, traduïda per Carles Capdevila i estrenada originàriament a l'Avenue Theater de Nova York feia quasi quaranta anys, el 3 d'octubre de 1897. L'obra es presenta al Teatre Poliorama, seu aleshores del nou Teatre Català de la Comèdia, patrocinat pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i regentat pel mateix Capdevila fins al moment de la seva mort, el 1937 (Foguet 1999: 139-143). De rerefons, la nova conjuntura històrica conseqüència del conflicte bèl·lic i el debat entorn de la funció socioeducativa del teatre i de la necessitat de conformar un repertori que s'adeqüés a les circumstàncies. En aquest context, el Poliorama va presentar una programació heterogènia que, a banda de Shaw, incloïa, entre altres, Àngel Guimerà —*Rei i monjo* va servir per inaugurar temporada—, o les reposicions de *La dida*, de Frederic Soler, *Pitarra*, i de *Senyora àvia vol marit*, de Josep Pous i Pagès. L'orientació del Teatre Català de la Comèdia va ser objecte de dures crítiques des de diversos flancs, per- què en comptes de potenciar la tan reivindicada

[11] El novembre de 1935 la companyia Díaz de Artigas-Collado va dur *Pigmalión* (*Pygmalion*) al Teatre Barcelona, amb Catalina Bárcena en el paper protagonista. Les representacions van tenir lloc els dies 23 (sessió de tarda) i 24 (sessió de nit), combinant-les amb les de l'obra *Nuestra Natacha*. Entre el 23 i el 28 de novembre, Bárcena va representar altres peces al mateix teatre, en benefici d'algun dels actors o de les actrius de la companyia, com era costum a l'època.

renovació teatral, optava per una línia continuista, incapaç de deslligar-se del panorama teatral de preguerra. És en aquest sentit que Domènec Guansé, des de les pàgines del setmanari *Meridià*, el qualificava de "necròpolis del Teatre Català".

Tanmateix, la posada en escena d'*El deixeble del diable* a càrrec de la Companyia Catalana de Comèdia (amb Enric Borràs i Maria Vila) va tenir una bona acollida de públic i de crítica, com va passar també amb la presentació, el 16 de setembre de 1938, de *La feréstega domada* de William Shakespeare, traduïda per Josep Farran i Mayoral. Tot i que "una mica de bursada i fruit d'una conversa incidental", segons explicava Xavier Benguerel, la incorporació de Bernard Shaw al repertori del Teatre Català de la Comèdia s'ajustava a la voluntat d'estar atents, quant a la dramatúrgia estrangera, als referents forans més prestigiosos i més reconeguts de la dramatúrgia coetània. Amb vuitantados anys, però, Shaw podia considerar-se ja un "clàssic universal", més que no pas un model d'innovació. Com comentava María Luz Morales a *La Vanguardia*, *El deixeble del diable* feia tard als escenaris catalans: "Con un retraso lamentable nos llega esta comedia de Bernard Shaw (sólo en nuestra, hoy como ayer, anacrónica escena, puede presentarse como teatro revolucionario el de un octogenario insigne que hace tiempo dejó de escandalizar a sus propios timoratos compatriotas)."

En resum, la recepció del teatre de G. B. Shaw fins al final de la guerra civil, que abasta trenta anys de la història teatral catalana, pot considerar-se un cas paradigmàtic de la fortuna i la dissort que van tenir a Catalunya determinats dramaturgs estrangers, representants d'un teatre "modern", "intel·ligent" i "arriscat" que oferia una alternativa als autors i a les obres de caràcter més comercial que ocupaven les cartelleres de l'època. En un moment de crisi i de recerca de nous models, Shaw va incorporar-se als repertoris d'alguns teatres com a exemple de renovació i de revitalització del sistema teatral català, que va recórrer a tradicions literàries de prestigi per compensar els buits de la tradició autòctona. La influència real de l'escriptor irlandès, però —semblantment al que va passar amb Oscar Wilde—, va ser molt escassa (sobretot si es compara amb l'empremta que en el tombant de segle havien deixat autors com Ibsen, Maeterlinck o Wagner), i les representacions es van inscriure en projectes artístics poc o molt atents a la dramatúrgia forana coetània: la Nova Empresa de Teatre Català dirigida per Adrià Gual; als anys trenta, un teatre amateur ambiciós artísticament i diferenciat de l'orientació del teatre d'aficionats tradicional, i el Teatre Català de la Comèdia, durant la guerra. En general, el públic català va acollir amb certa indiferència aquest seguit d'iniciatives, fins i tot les de caràcter professional; una vegada més, doncs,

s'evidenciava el decalatge existent entre els espectadors i les expectatives dels nuclis intel lectuals, culturalment preparats per acceptar els nous referents del teatre estranger contemporani.

FONTS PRINCIPALS

ANÒNIM. 1908. *De Tots Colors* 50, 795. [Sobre *Càndida*.]

———. 1908. "Teatros y artistas", *Diario de Barcelona* (5 desembre), 14379. [Sobre *Càndida*.]

———. 1922. "Sesiones de teatro extranjero contemporáneo", *El Diluvio* (7 setem-bre), 23.

———. 1925. "*Santa Juana*", *La Veu de Catalunya* (22 octubre), 6.

———. 1925. "Teatre de Bernard Shaw", *La Publicitat* (13 novembre), 4.

———. 1926. "Teatre estranger: B. Shaw a París", *La Veu de Catalunya* (17 abril), 7.

———.1927. "Introducció a *Cèsar i Cleopatra*", *La Nova Revista* 10, 119.

———. 1927. "Els Pitoëff a Novetats: *Santa Joana* de Bernard Shaw", *La Veu de Catalunya* (1 febrer), 6.

———. 1934. "Al Lyceum Club", *Mirador* 258 (11 gener), 5.

———. 1934. "Teatre amateur a Barcelona", *La Publicitat* (17 gener), 10.

———. 1934. "Un esdeveniment: Dijous vinent debuta a Barcelona una compa- nyia dramàtica anglesa", *La Veu de Catalunya* (11 febrer), 22.

———. 1934. "L'Ateneu Politechnicum", *La Veu de Catalunya* (14 febrer), 8.

———. 1934. "El Júnior F. C. presenta dilluns *L'inspector*, de Gógol", *La Veu de Catalunya* (7 abril), 5.

———. 1934. "Les activitats culturals de Lyceum Club de Barcelona durant el mes de març", *L'Opinió* (8 abril), 9.

———. 1934. "Les traduccions", *La Veu de Catalunya* (1 maig), 5.

———. 1935. "Avui, estrena d'una obra de Bernard Shaw al Casal del Metge", *La Humanitat* (28 abril), 11.

———. 1935. "Segona representació de teatre amateur de Lyceum Club", *La Humanitat* (8 maig), 3.

———. 1936. "La meritòria actuació escènica de Lyceum Club", *La Humanitat* (12 maig), 2.

———. 1938. "*El deixeble del diable*", *El Consueta* 74 (24 abril), 7-12.

A. A. [Avel·lí Artís]. 1931. "*Càndida* al teatre Goya", *Mirador* (15 gener), 102.

———. 1935. "Els amateurs de Lyceum Club: Les estrenes", *Mirador* (16 maig), 326.

AGUSTÍ, Ignasi. 1934. "Sala Studium: Sessió del Lyceum Club de Barcelona", *La Veu de Catalunya* (19 gener), 8.

ARGUS. 1925. "*El deixeble del diable*", *La Vanguardia* (26 novembre), 24.

BENGUEREL, Xavier. 1938. "Meridians: *El deixeble del diable*", *Meridià* 15 (22 abril), 6.

BERTRANA, Prudenci. 1934. "Studium: Companyia anglesa d'Edward Stirling", *La Veu de Catalunya* (20 febrer), 10.
BETANCORT, José. 1926. "El escritor de las paradojas", *La Vanguardia* (20 novem-bre), 7.
———. 1928. "Los discípulos de Ibsen", *La Vanguardia* (3 abril), 9.
CARNER RIBALTA, Josep. 1924. "Bernard Shaw a París", *La Publicitat* (23 agost), 1.
CORTÈS, Joan. 1934. "*L'inspector* de Gógol: Teatre amateur", *Mirador* 271 (12 abril).
———. 1935. "*Perquè demà surti el sol*: Els amateurs del Politechnicum", *Mirador* 327 (23 maig).
———. 1936. "*Un sospir de llibertat*, de N. M. Rubió: Secció escènica del Júnior F. C.", *Mirador* 372 (2 abril).
———. 1936. "La tercera sessió del Lyceum Club: Els amateurs al Teatre Studium", *Mirador* 383 (25 juny).
CREXELLS, Joan. 1925. "La paradoxa", *La Publicitat* (19 març), 1.
———. 1925. "La pietat de Bernard Shaw", *La Publicitat* (17 desembre), 1.
CRUZ FERRER, Juan de la. 1908. "Los estrenos: *Cándida*", *El Noticiero Universal* (5 desembre), ed. nit, 3.
ESCLASANS, Agustí. 1925. "La *Santa Joana* de Bernard Shaw", *Quatre Coses* 15.
ESCOFET, José. 1926. "Bernard Shaw: Los escritores ricos", *La Vanguardia* (27 novembre), 7.
ESQUERRA, Ramon. 1932. "*Knock* en català", *Mirador* 158 (11 febrer).
———. 1935. "Noves de Bernard Shaw", *Mirador* 349 (24 octubre), 5.
ESTÉVEZ-ORTEGA, E. 1928. "Un misterio de hoy: *Santa Juana* de Bernard Shaw", *Nuevo escenario*, Barcelona, Lux, 101-107.
FARRAN I MAYORAL, Josep. 1927. "*Santa Joana* de Bernard Shaw", *La Veu de Catalunya* (1 febrer).
GARCÉS, Tomàs. 1925. "*El deixeble del diable*", *La Publicitat* (15 novembre), 1.
GIFREDA, Màrius. 1935. "Dues menes d'amateurs", *Mirador* (30 maig), 5.
GIN. 1936. "Demà el 'Lyceum Club' de Barcelona en la seva tercera representació de teatre amateur: Strindberg, Tchékhov, Lenormand", *L'Instant* (8 juny), 6.
GUANSÉ, Domènec. 1925. "*El deixeble del diable*", *La Publicitat* (15 novembre), 1.
———. 1926. "...Stecchetti i Bernard Shaw en català", *Revista de Catalunya* 19, 76-77.
———. 1929. "Carles Capdevila, actor, director i empresari", *Mirador* (7 març), 6.
———. 1929. "En quin país som?", *La Nau* (7 juny), 1.
———. 1934. "Primera representació de teatre amateur del Lyceum Club", *La Publicitat* (19 gener), 8.
———. 1934. "Sessió de l'Ateneu Politechnicum a la Sala Capsir: *L'home i les armes*, de Bernard Shaw, traduïda per Carles Capdevila", *La Publicitat* (27 febrer), 4.
———. 1935. "Teatre Barcelona: Debut de Catalina Bárcena amb *Pigmalion*, de Bernard Shaw", *La Publicitat* (22 novembre), 8.
———. 1938. "Carles Capdevila: Un aniversari", *Meridià* 4 (4 febrer), 7.
———. 1938. "De Bernard Shaw a Carles Capdevila", *La Publicitat* (15 abril), 1.

———. 1938. "Teatre Català de la Comèdia: *El deixeble del diable*, de Bernard Shaw, traduït per Carles Capdevila", *La Publicitat* (17 abril), 2.
———. 1938. "¿Tornarà a ésser subvencionada la Necròpolis del Teatre Català? Al senyor Conseller de Cultura", *Meridià* 46 (26 novembre), 7.
JUNOY, Josep M. 1925. "El match Chesterton-Shaw", *La Veu de Catalunya* (28 febrer), 5.
———. 1927. "Un panorama de la literatura anglesa contemporània", *La Veu de Catalunya* (5 octubre), 5.
L. S. [Lluís Soler]. 1938. "Fou estrenada l'obra de Bernard Shaw *El deixeble del diable* al Teatre Català de la Comèdia", *La Humanitat* (19 abril), 4.
LLOR, Miquel. 1930. "Bernard Shaw i el públic barceloní", *Mirador* 56 (20 febrer), 5.
LÓPEZ-PICÓ, Josep M. 1917. "Bernard Shaw", *La Revista* 3, 320-321.
———. 1918. *Escriptors estrangers contemporanis*, Barcelona, Consell de Pedagogia de la Diputació de Barcelona.
M. L. M. [María Luz Morales]. 1938. "Teatro Poliorama: *El deixeble del diable* de G. B. Shaw, traducido por Carles Capdevila", *La Vanguardia* (17 abril), 6.
MILLÀS-RAURELL, Josep M. 1927. "Els Pitoëff a Novetats", *La Nova Revista* 2, 171-173.
———. 1927. "L'art teatral dels Pitoëff: Notes sobre llur actuació - Opinions de Pirandello i Bernard Shaw", *La Veu de Catalunya* (28 gener), 4.
———. 1929. "*El carretó de les pomes*, de Shaw", *La Publicitat* (27 agost).
MYSELF [Carles Soldevila]. 1928. "*Càndida* al Poliorama", *La Publicitat* (24 maig), 1.
ORS, Eugeni d'. 1908. "El judici de *Càndida*", *Glosari*, *La Veu de Catalunya* (13 maig).
P. M. 1938. "Una important estrena al Teatre Català de la Comèdia: *El deixeble del diable*, de Bernard Shaw, traducció de Carles Soldevila", *La Rambla* (16 abril), 3.
PALAU I FABRE, Josep. 1936. "Strindberg, *Davant la mort*; A. Thekhov, *Un prometatge*; Lenormand, *La innocent*, pels elements del Lyceum Club", *Rosa dels Vents* 3 (juliol 1936), 170-171.
PLA, Josep. 1925. "Joana d'Arc", *La Publicitat* (14 maig), 1.
———. 1926. "Bernard Shaw", *La Publicitat* (21 novembre), 1.
RÀFOLS, Josep M. "Heretges", *El Matí* (8 agost), 8.
RALPH [Marià Manent]. 1933. "Revisió crítica de Bernard Shaw", *La Veu de Catalunya* (29 juliol), 7.
RIUS, Lluís G. 1925. "Lletra oberta a en Josep Maria de Sagarra", *La Publicitat* (6 novembre), 4.
ROURE-TORENT, Josep. "Carles Capdevila", *Mirador* 407 (12 febrer).
SAGARRA, Josep M. de. 1925. "*Santa Joana*, de G. Bernard Shaw", *La Publicitat* (23 octubre).
———. 1925. "A propòsit de *Santa Joana*: L'hora de Bernard Shaw", *La Publicitat* (25 octubre), 1.
———. 1927. "*Sainte Jeanne*, de Bernard Shaw, traducció d'A. i H. Hamon. *La puissance des ténèbres*, cinc actes i set quadros, de L. Tolstoi, traducció de G. i

L. Pitoëff", *La Publicitat* (1 febrer).
SOLDEVILA, Carles. 1924. "Oblidem el *Nosce te ipsum*", *La Publicitat* (15 febrer), 1.
———. 1924. "Un paper difícil per cada dia", *La Publicitat* (19 desembre), 1.
———. 1925. "Full de dietari: Les dues cares", *La Publicitat* (15 febrer), 1.
———. 1925. "Joana d'Arc: Font de pietat, de patriotisme i literatura", *D'Ací i d'Allà* 92 (agost), 251.
———. 1925. "Calia que fos anormal", *Quatre coses* 16 (31 octubre), 61-62.
———. 1925. "El públic és ximple?", *La Publicitat* (3 novembre), 1.
———. 1931. "*Càndida* al Poliorama", *La Publicitat* (15 gener), 6.
TASIS I MARCA, Rafael. 1932. "Bernard Shaw segons Frank Harris", *Mirador* 200 (1 desembre).
———. 1933. "Els intel·lectuals i el govern del món: Chesterton contra Shaw", *Mirador* 252 (30 novembre).
———. 1935. "Activitats del Lyceum Club", *Mirador* 353 (21 novembre).

BIBLIOGRAFIA COMPLEMENTÀRIA

CHURCHILL, R. C. 1990. "The Comedy of Ideas: Cross-Currents in Fiction and Drama", a Boris Ford (ed.), *The New Pelican: Guide to English Literature*, Londres, Penguin Books, VII, 287-297.
COCA, Jordi; Gallén, Enric; Vàzquez, Anna. 1982. *La Generalitat Republicana i el teatre (1931-1939)*, Barcelona, Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona, Edicions 62.
COLL-VINENT, Sílvia. 1996. *The Reception of English Fictional and Non Fictional Prose in Catalonia (1916-38), with Particular Reference to Edwardian Literary Culture*, University of Oxford. [Tesi doctoral inèdita.]
CURET, Francesc. 1967. *Història del teatre català*, Barcelona, Aedos.
FARRAN I MAYORAL, Josep. [1930]. *Homes, coses, polèmiques*, Edicions del "Diari de Mataró".
FOGUET I BOREU, Francesc. 1998. "Lyceum Club de Barcelona: Una aposta per un 'teatre intel·ligent' (1934-1937)", *Serra d'Or* 465, 62-65.
———. 1999. *El teatre català en temps de guerra i revolució (1936-1939)*, Barcelona, Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
GALÍ, Alexandre. 1984. *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya (1900-1936)*, Barcelona, Fundació Alexandre Galí, XII, *Música, teatre i cinema*.
GALLÉN, Enric. 1986. "La vida teatral fins a la primera guerra mundial", a Joaquim Molas (dir.), *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Ariel, VIII, 379-394.
———. 1987. "La vida teatral de la primera guerra mundial fins a la guerra civil", a Joaquim Molas (dir.), *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Ariel, IX, 413-429.

———. 1998. "Teatre i societat a la Catalunya d'entreguerres", a Pere Gabriel (dir.), *Història de la cultura catalana*, Barcelona, Edicions 62, IX, 149-164.

GELI, Carles & Josep M. Huertas. 2000. *Mirador, la Catalunya impossible*, Barcelona, Proa.

GIBBS, A. M. (ed.). 1990. *Shaw: Interviews and Recollections*, Londres, Macmillan.

GUAL, Adrià. 1957. *Mitja vida de teatre: Memòries*, Barcelona, Aedos.

HURTADO, Amparo. 1999. "El Lyceum Club Femenino (Madrid, 1926-1939)", *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza* 36, 23-40.

JORDANA, Cèsar August. 1934. *Resum de literatura anglesa*, Barcelona, Barcino.

LLUCH FERNÁNDEZ, Carles. 2000. *La Novel·la catòlica a Catalunya: Precedents teòrics (1925-1936)*, Barcelona, Cruïlla, Fundació Joan Maragall.

LÓPEZ SANTOS, Antonio. 1989. *Bernard Shaw y el teatro de vanguardia*, Ediciones de la Universidad de Salamanca.

ORS, Eugeni d'. 2001. *Glosari 1908-1909*, edició de Xavier Pla, Barcelona, Quaderns Crema.

REAL MERCADAL, Neus. 1998. *El Club Femení i d'Esports de Barcelona, plataforma d'acció cultural*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

RODRÍGUEZ-SEDA DE LAGUNA, Asela. 1981. *Shaw en el mundo hispánico*, Universidad de Puerto Rico, Editorial Universitaria.

SAGARRA, Josep M. de. *Crítiques de teatre "La Publicitat", 1922-1927*, edició a cura de Xavier Fàbregas, Barcelona, Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona, Edicions 62.

SOLDEVILA, Carles. 1967. *Obres completes*, Barcelona, Selecta.